

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ

Боняк В. О.

ВСТУП

Характерною ознакою сучасного етапу державотворення в Україні є формування глибокої поваги громадян до Захисників і Захисниць, які в складних умовах діючого правового режиму дають гідну відсіч російському агресору. Ціною свого життя і здоров'я вони щохвилини захищають кожного із нас, суверенітет, територіальну цілісність, незалежність нашої держави, а держава, в свою чергу турбується про своїх громадян.

В Україні конституційно закріплено, що вся система державного управління, закони та дії органів публічної влади мають бути підпорядковані одній меті – утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини. Законодавець визначає, що: 1) саме права і свободи людини, їх гарантії складають зміст і спрямованість своєї діяльності держави; 2) держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3 Конституції України)¹.

Однак події війни, особливо після початку відкритої агресії ворога 24 лютого 2022 року, впливають на військовослужбовців інтенсивністю та наслідками такого протистояння. У виняткових умовах, що склалися, бійцям для виживання потрібні такі навички і способи, які не можна вважати нормальними і загальноприйнятими в мирному житті. Багато з таких поведінкових стереотипів придатні лише для бойових умов, але вони так глибоко пустили коріння, що будуть ще довго позначатися на поведінці Захисників/Захисниць. Все це свідчить на користь актуальності і важливості обраної нами проблематики, адже, відповідно до вимог ч. 5 ст. 17 Основного Закону України, саме держава забезпечує соціальний захист (включно і соціальну реабілітацію) військовослужбовців та членів їх сімей, а це питання сьогодні є одним із ключових для національної безпеки України та майбутнього нашої держави. Бо ж саме такий захист є остоном, фундаментом, рушійною силою для надання гідної відсічі збройній агресії російської федерації².

Наголосимо, що у дослідженні ми акцентуємо увагу на феномені соціальної реабілітації не як попередженні хвороб (первинна профілактика) чи їх лікуванні (вторинна профілактика), а саме як на процесі відновлення (третинна профілактика).

¹ Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

² Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин. війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148.

Обрана проблематика не є новою в плані наукових досліджень – вагомий внесок у розробку цього питання внесли вітчизняні вчені – представники різних галузей знань. Однак назрілі у сфері соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, пов’язані з триваючим уже п’ятий рік правовим режимом воєнного стану та наявністю у державі більше 1,3 млн. учасників бойових дій, ставлять включно і перед ученими нові завдання, бо ж у цій війні задіяні кращі сини і дочки великого Українського народу, які щодня зазнають поранень, контузій, каліцтв і потребують як соціального захисту, так і наукового обґрунтування покращення такої діяльності. Звідси відновлення втрачених на війні функцій, здоров’я наших мужніх воїнів та членів їх сімей, повернення їх до повноцінного життя потребує належної уваги учених і неабияк актуалізує проблему дослідження питання соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей.

За мету дослідження визначено вирішення теоретичної проблеми, яка полягає у розробці науково-обґрунтованої концепції соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей і на цій основі надання пропозицій до національного законодавства для вдосконалення такої реабілітації.

Досягненню поставленої нами мети сприятиме вирішення таких завдань:

- охарактеризувати стан та методологію наукових досліджень проблематики соціальної реабілітації Захисників/Захисниць і членів їх сімей;
- висвітлити конституційно-правову основу соціальної реабілітації досліджуваної категорії громадян;
- сформулювати авторське визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»;
- визначити зміст, принципи та види соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей;
- розкрити сучасний стан соціальної реабілітації досліджуваної категорії громадян;
- виокремити основні напрямки удосконалення діяльності державних та громадських організації із соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей.

Методологічну основу дослідження склали принципи, підходи та методи дослідження, ключова роль серед яких належить світоглядному діалектичному, а також загальнонауковим та конкретно-науковим методам пізнання явищ державно-правової дійсності: діалектичний метод допоміг розкрити динаміку правового регулювання відносин, пов’язаних із соціальною реабілітацією військовослужбовців та членів їх сімей, що перебуває в органічному взаємозв’язку з іншими видами реабілітації; історичний – сприяв висвітленню розвитку наукових досліджень та нормативної основи з обраної проблематики; формально-логічний забезпечив уточнення визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»; за допомогою порівняльно-правового методу та методу аналізу і синтезу було запропоновано шляхи вдосконалення соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей в Україні

1. Теоретико-методологічні та правові основи дослідження соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей

Проблематика соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, починаючи з 2014 року, постійно перебуває у полі зору наукових інтересів правників та учених інших галузей знань й вирізняється своєю важливістю, актуальністю та багатоаспектністю. Науковці привертають увагу до найбільш значимих питань, пов'язаних із:

- загальнодержавним значенням такої реабілітації учасників бойових дій та членів їх родин в умовах триваючого у державі правового режиму воєнного стану;
- важливістю здійснення такої діяльності, як складової обороноздатності держави;
- потребою узгодженої та ефективної діяльності державних та громадських організацій із забезпечення військовослужбовцям і членам їх сімей усіх можливих видів соціальної реабілітації.

Здійснений огляд наукових досліджень із обраної проблематики надає можливість виокремити три періоди вищезгаданих наукових розвідок, а саме: 1) 1991–2014 рр. – праці учених періоду незалежності України, в яких розглянуті питання соціальної реабілітації різних категорій населення (дітей, інвалідів, військовослужбовців (включно і тих, які були задіяні у військових конфліктах); 2) 2014 р. – до 24 лютого 2022 р. – наукові роботи, в яких, починаючи з початку окупації території Автономної Республіки Крим та збройного конфлікту на Сході України – до початку повномасштабної агресії збройних сил російської федерації, висвітлена проблематика соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції (АТО/операції об'єднаних сил (ООС); 3) етап наукових досліджень (період екзистенційних умов) – з 24 лютого 2022 р. – дотепер (праці вітчизняних учених присвячені різним видам соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб).

Першу групу доктринальних джерел складають праці вітчизняних учених, що торкалися питань становлення та розвитку соціальної реабілітації України в умовах незалежності (роботи Л. Романовської³, С. Харченка, М. Кратінової, Л. Ваховського та ін.⁴, А. Горілого⁵, які досліджували теорію, практику та історію цього феномену. Важливо зазначити, що у своїх працях ці вчені висвітлюють різні види реабілітації (медичної, соціальної та професійної) та водночас здійснили спробу комплексно охарактеризувати досліджуване явище (робота І. Мисули та Л. Вакулєнко)⁶.

Соціальному захисту військовослужбовців Збройних Сил України у 1991–2005 рр. та висвітленню його історичного аспекту присвячена праця С. Корольова⁷. Не менш вагомим є доробок вітчизняних учених, які у колективній праці «Реабілітація

³ Романовська Л. І. Теорія та практика реабілітаційної роботи: навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2009. 222 с.

⁴ Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Песоцька О.П., Кратінова В.О., Караман О.Л. Луганськ: Альма-матер, 2005. 408 с.

⁵ Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2004. 174 с.

⁶ Медична та соціальна реабілітація: навчальний посібник / За заг. ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакулєнко. Тернопіль: ТДМУ, 2005. 402 с.

⁷ Корольов С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 рр.): історичний аспект : дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22. Київ, 2006. 208 с.

військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану» розкрили питання відновлення досліджуваної категорії осіб. Науковці узагальнили значний теоретичний і практичний матеріал, що мало для нас важливе значення в плані розкриття сутності феномену соціальної реабілітації⁸. На увагу заслуговує і монографічна праця В. Лескова, у якій здійснено спробу розкрити феномен соціально-психологічної реабілітації тих військовослужбовців, які повернулися із зон військових конфліктів⁹.

Наступна група наукових досліджень, присвячених проблемам соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та їх сімей, охоплює роботи про таку реабілітацію учасників антитерористичної операції, які були підготовлені в нових історичних умовах так званої «гібридної війни» (період АТО/операції об'єднаних сил (ООС)) (з 2014 – до 24 лютого 2022 р.) Базуючись на різних методологічних підходах до висвітлення реабілітації військовослужбовців, учені формують дефініцію поняття «реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій», аналізують низку законодавчих актів, предметом регулювання яких є відносини із забезпечення соціального захисту військовослужбовців та їх сімей (наукові праці учених В. Шевчука, Н. Беляєвої, О. Яворовенка¹⁰, С. Ветлинського¹¹, Д. Шаршаткіна¹² та ін.).

На окрему увагу заслуговують праці Н. Олексюк, у яких авторка наголошує, що діяльність військовослужбовців в умовах, що склалися, починаючи з 2014 р., має нові наслідки як для самих учасників бойових дій (військовослужбовців), так і для членів їх родин. Вона пропонує виокремлювати сім'ї військовослужбовців, як особливу категорію населення, що також мають потребу у соціальній допомозі¹³.

Суттєво, що інші учений, Ю. Бриндіков, у своїй роботі зробив акцент на основних напрямках реабілітаційної діяльності соціального працівника та здійснив спробу надати власне трактування слова «реабілітація»¹⁴.

⁸ Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

⁹ Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL: <http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbvtiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html>.

¹⁰ Шевчук В.І., Беляєва Н.М., Яворовенко О.Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції: Наукове видання. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2015. 256 с.

¹¹ Ветлинський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016 Вип. 4 (49). Ч. 1. 198-205 с. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/374>.

¹² Шаршаткін Д.Ю. Концепція вдосконалення надання адміністративних та соціальних послуг учасникам антитерористичної операції. *Право та державне управління*: зб. наук. Праць. 2016. 153-157 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID..

¹³ Олексюк Н.С. Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування Збройних сил України. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=10%09%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8E%D0%BA+%D0%9D.

¹⁴ Бриндіков Ю.Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, учасниками бойових дій [Електронний ресурс] / Ю. Л. Бриндіков. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. Луганськ, 2017. № 8(1). С. 252– 260. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(1)_34)

Вагоме значення для покращення практичної діяльності з надання соціальної реабілітації учасникам бойових дій та їх сім'ям мають наукові дослідження третього періоду – з 24 лютого 2022 р. (початок запровадження правового режиму воєнного стану) – дотепер (період екзистенційних умов). Такі розробки представлені науковими роботами вітчизняних учених О. Тімченка¹⁵, М. Матяша¹⁶, О. Мельниченка, Л. Моїсєєнка¹⁷, О. Міхєєва¹⁸ та інших. Умови правового режиму воєнного стану в Україні, що був оголошений в результаті відкритої військової агресії російської федерації проти нашої держави, призвели до появи значної кількості осіб, які отримали поранення, контузії, постраждали від бойових дій, тимчасової окупації й викликали появу нових наукових досліджень, які присвячені питанням надання допомоги та підтримки таких учасників бойових дій, а також пошуку адекватних та дієвих шляхів підвищення ефективності надання медико-соціально-психологічної реабілітації учасникам бойових дій та членам сімей.

Серед наукових досліджень означеного нами періоду вважаємо за необхідне акцентувати увагу на роботі С. Базарного «Соціальна реабілітація військовослужбовців», у якій досліджуваний феномен учений спочатку характеризує як самостійну галузь охорони здоров'я в рамках сучасної медицини, однак надалі не обмежується лише такою її однобокою характеристикою, а відносить до основних видів такої реабілітації медичну (включно лікувальну), психологічну, фізичну, військово-професійну.

Науковець не тільки охарактеризував кожен із указаних різновидів, але й навів приклади такої реабілітації вказаної категорії осіб.

Важливо, що свою працю учений адресує не тільки дослідникам, але й командирам, військовим психологам, медичним працівникам, військовим юристам, громадським структурам¹⁹.

Як зазначалось вище, в основу методології цього дослідження покладені світоглядні принципи, підходи і методи. Наріжним каменем методології пізнання нами обрано ідею прав людини – людиноцентристську парадигму.

Базовим та відправним елементом при дослідженні проблематики феномену соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх родин нами обрано принципи пізнання: всебічності та повноти, об'єктивності й історизму (принципи пізнання – це

¹⁵ Тімченко О.В. Шлях підвищення ефективності медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/1987/simple>.

¹⁶ Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. URL: <https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psiologichna-reabilitatsiya-vijskovoslužbovtsiv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-etnopsiologichnij-diskurs-natsionalni-perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya>.

¹⁷ Мельниченко О.А., Моїсєєнка Л.В. Інституціональне забезпечення медико-соціальної реабілітації постраждалих унаслідок військової агресії. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/pdf>.

¹⁸ Міхєєва О.Ю. Характеристика основних форм та методів соціальної підтримки сімей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2015. Вип. 20. 70-79 с.

¹⁹ Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

загальнозначущі вимоги та ідеї, що мають найвищу імперативність, лежать в основі дослідження та пронизують його).

Так, принцип всебічності й повноти забезпечив дослідження соціальної реабілітації вказаної категорії осіб у взаємозв'язку та взаємодії цього явища із іншими видами реабілітації.

Принцип об'єктивності сприяв пізнанню феномену соціальної реабілітації у всій його багатогранності, складності, враховуючи сукупність як позитивних, так і негативних моментів, незважаючи на його суб'єктивне сприйняття та оцінку.

Принцип історизму дозволив пізнати генезу феномену, що досліджується, а також нормативного регулювання цих відносин на тлі процесів розвитку нашої державності в період незалежності.

Наступним елементом обраної нами методології є методологічний підхід, під яким ми пропонуємо розуміти сумативне утворення – сукупність методів (включно філософських і загальнонаукових) та принципів дослідження. У роботі ми послуговувалися двома підходами: 1) комплексним, який сприяв висвітленню феномена соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх родин як системного та цілісного явища, яке тісно взаємопов'язане з державними інституціями, а також соціально-економічними, політичними та історичними чинниками, що впливають на таку реабілітацію; 2) аксіологічним, в основу якого покладено пізнання обраного нами предмету дослідження з погляду конституційного визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Основного Закону)²⁰.

Провідну роль при підготовці дослідження відіграли методи наукового пізнання, відправним із яких є діалектичний. Він забезпечив з'ясування генези соціальної реабілітації військовослужбовців, а також членів їх сімей в Україні за період незалежності, у взаємозв'язку з іншими видами реабілітації, що надало змогу охарактеризувати сучасний стан соціальної реабілітації та визначити подальші напрямки її розвитку.

Вагоме значення у проведенні цього дослідження належить загальнонауковим методам: а) формально-логічним методам аналізу та синтезу, індукції і дедукції, що дозволили розкрити зміст поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей» та системному. Завдяки використанню можливостей останнього досліджуваний нами феномен був розглянутий як певне системне явище із своїми ознаками, що включене до порядку більш високого рівня (реабілітації в цілому); б) історичному, що дозволив дослідити процес нормативно-правового регулювання соціальної реабілітації вказаної категорії осіб у нашій державі за роки незалежності (саме цей метод дозволяє дослідити процеси виникнення, формування й розвитку досліджуваних феноменів державно-правової дійсності; уможливило виокремлення етапів соціальної реабілітації та ін.)²¹; в) порівняльному. Пізнавальні можливості

²⁰ Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. с. 59.

останнього були використані нами при з'ясуванні співвідношення понять «реабілітація» та «соціальна реабілітація», що утворюють єдиний понятійний ряд.

Наступну групу методів пізнання досліджуваного нами явища склали конкретно-наукові методи (як сукупність принципів, прийомів, способів і засобів, правил дослідження, набір яких залежить від природи об'єкта і умов процесу пізнання)²², а саме: а) формально-догматичний дозволив сформулювати дефініцію поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей» й виокремити його суттєві ознаки; б) використання можливостей спеціально-юридичного методу сприяло розкриттю змісту нормативно-правових актів, що регламентують відносини із надання такої реабілітації вказаних категорії осіб.

Отже, обрана нами методологія дослідження забезпечила досягнення поставленої мети, а проведений аналіз наукових праць надає нам підстави стверджувати про наявність достатньо широкого кола наукових праць правників, учених інших галузей знань, в яких різноаспектно висвітлено окремі положення, що торкаються як соціальної реабілітації Захисників/Захисниць, так і членів їх родин.

Одним із завдань наукової розвідки є висвітлення нормативно-правової основи діяльності держави із соціальної реабілітації військовослужбовців (громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях) та членів їх сімей.

Конституційно-правові акти, які містять норми про забезпечення прав військовослужбовців, зокрема й їх права на соціальний захист, соціальну реабілітацію, виконують одну функцію – офіційно засвідчують визнання державою України особливостей правового становища цієї категорії населення та необхідність надання їм відповідних послуг та виплат, реабілітаційних заходів, соціальної захищеності в цілому.

Базовими документами та законами, що містять положення про соціальну реабілітацію учасників бойових дій, а також членів їх родин є: Конституція України, в якій ч. 5 ст. 17 закріплено, що саме держава забезпечує соціальний громадян, які служать у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, а також захищає і членів їх родин²³, Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»²⁴ та «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»²⁵, Наказ МВС «Про затвердження положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах»²⁶, наказ МВС «Про організацію

²² Там само, с. 60.

²³ Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²⁴ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

²⁵ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

²⁶ Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в

обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських»²⁷ та ін.

Вважаємо, що вищезгаданий конституційний припис, закріплений ч. 5 ст. 17 Основного Закону Української держави і суспільства, знайшов своє безпосереднє продовження у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У ст. 1 цього нормативного акта визначено, що соціальний захист військовослужбовців є однією із функцій держави й така діяльність спрямована на: а) встановлення системи соціальних і правових гарантій, які забезпечують реалізацію їх конституційних прав і свобод; б) задоволення як матеріальних, так і духовних потреб воїнів, що обумовлене їх статусом у суспільстві, особливим видом такої службової діяльності, необхідністю підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі та ін.²⁸

Важливо, що у квітні 2022 р. вищевказаний вище Закон України було доповнено окремим абзацом, який збагатив цей нормативний акт поняттям «реабілітація». Законодавець зазначає, що у період дії в Україні правового режиму воєнного стану захисники, які безпосередню здійснювали заходи із оборони держави, захищали безпеку населення й інтереси держави у зв'язку з широкомасштабною агресією збройних сил російської федерації проти України й безпосередньо перебували в місцях здійснення таких заходів, у разі необхідності можуть отримати медичну допомогу або медико-психологічну реабілітацію в медичних закладах, розташованих за межами України²⁹.

У 2024-2025 рр. законодавець доповнив пункт 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» абзацами одинадцятим та дванадцятим, які надають додаткові гарантії військовослужбовцям під час лікування та реабілітації у закладах охорони здоров'я всіх форм власності.

Важливим є і той факт, що у ст. 1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначені основні завдання із соціального захисту вказаної категорії населення, які зводяться до: а) створення державою відповідних умов для підтримання їх здоров'я та довготривалості життя; б) організації соціального обслуговування ветеранів, що потребує як підготовки відповідних спеціалістів, так і матеріального та технічного зміцнення служб і закладів, які утворені для забезпечення надання такого обслуговування; в) виконання цільових програм правового та соціального захисту таких осіб; г) надання законодавцем соціальних гарантій, пільг та

антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

²⁷ Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: <https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obovyazkovogo-prohodzennya-mediko-psihologicnoyi-reabilitaciyi-viiskovoslužbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055>.

²⁸ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 15, ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

²⁹ Там само.

преваг ветеранам у процесі їх трудової діяльності відповідно до професійної підготовки та з урахуванням стану здоров'я. Суттєво, що дія цього акту (після внесення до нього змін у 2022 році) стосується не лише категорії ветеранів війни, але й членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України³⁰.

Заслугує на увагу той факт, що у 2023 році суб'єкт законотворчості доповнив ч. 1 ст. 6 вищезазначеного аналізованого Закону пунктом 25, в якому визначено кому у зв'язку з військовим вторгненням російської федерації проти України надається статус учасника бойових дій³¹.

Суттєве значення для характеристики нормативно-правової основи соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей відіграє Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». У цьому нормативному акті законодавець надає визначення соціальної реабілітації та трактує її як сукупність заходів, що спрямовані на створення й забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, поновлення її соціального статусу та спроможності до самостійної родинно-побутової й суспільної діяльності через соціально-побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію, а також задоволення потреб особи у забезпеченні її допоміжними засобами реабілітації³².

Зауважимо, що питання удосконалення правової основи діяльності державних організацій із соціальної реабілітації тих, хто бере участь у бойових діях, членів їх сімей постійно перебуває у полі зору Уряду України. Підтвердженням цьому є Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» та Постанові від 12 липня 2017 р. № 497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» й ін.

Відзначимо, що 12 квітня 2023 р. на Міжнародному форумі реабілітації у місті Львові міністр у справах ветеранів України наголосила, що держава повинна надати всі необхідні інструменти для безпроблемної реінтеграції учасників бойових дій та членів їх сімей до мирного життя, і чільне місце при цьому має бути відведено саме комплексній реабілітації³³.

Важко, що у квітні 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період

³⁰ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 45, ст. 425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

³¹ Там само.

³² Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 2-3, ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

³³ Лапутіна Ю. Впровадження системи переходу до цивільного життя гарантуватиме комплексну психосоціальну підтримку ветеранам та їхнім родинам. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/yuliya-laputina>.

до 2032 р., а також План дій допомоги в адаптації ветеранам на найближчі два роки³⁴, які були розроблені за підтримки Прем'єр-міністра, Офісу реформ Кабінету Міністрів України та дотичних міністерств і силових відомств за принципом людиноцентричного підходу.

На окрему увагу заслуговує Наказ МВС України «Про затвердження положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах». Аналізуючи його доходимо висновку, що нормотворець загострює свою увагу на двох терміно-поняттях: 1) превентивній реабілітації, що зводиться до відновлення здоров'я практично здорового учасника військових дій/військовослужбовця за використанням немедикаментозних засобів до так званого «безпечного» рівня; 2) психологічній реабілітації, яка характеризується комплексом заходів, спрямованих на підтримку, відновлення та компенсацію порушених психічних функцій, якостей, особистісного та соціального статусу, сприяння психосоціальній адаптації до змінених життєвих ситуацій, осмисленню досвіду, отриманого в екстремальних ситуаціях, та використання його в житті³⁵.

У іншому Наказі МВС України «Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських» вказується на необхідність протягом 10-ти днів після повернення військовослужбовців та поліцейських з районів здійснення заходів забезпечення національної безпеки до пункту постійної дислокації проведення психологічного обстеження й за його результатом вирішувати питання про направлення військовослужбовців та поліцейських на медичну комісію для визначення потреби проходження ними медико-психологічної реабілітації³⁶.

Водночас, вищевикладене дає підстави для висновку про те, що в умовах ведення широкомасштабної війни російського агресора проти України, правова основа діяльності держави із забезпечення учасникам бойових дій та членів їх сімей соціальної реабілітації потребує подальшого удосконалення. Серед найбільш нагальних питань, які потребують свого невідкладного вирішення є такі:

³⁴ Затверджено Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/07/zatverdzheno-strategiyu-formuvannya-sistemy-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-zyvyl'nogo-zhyttya/>

³⁵ Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

³⁶ Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: <https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obov'yazkovogo-proxodzennya-mediko-psixologichnoyi-reabilitaciyi-vijskovosluzbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055>.

– необхідно розмежовувати соціальну реабілітацію та інші види реабілітації, які мають за конституційним принципом рівності (ст. 21, 24 Основного Закону Української держави і суспільства) поширюватися не тільки на закріплені у назвах нормативних актів осіб (ветеранів війни та членів їх сімей, інвалідів та ін.), але й військовослужбовців та членів їх сімей, що мають бути прирівняні у можливостях отримання реабілітації;

– унормувати проведення заходів із превентивної реабілітації, які мають забезпечити формування психологічної стійкості учасників бойових дій та належної їх реакції на вплив психотравмуючих чинників, що можуть виникати у бойовій ситуації;

– забезпечити повернення учасників бойових дій після реабілітації до несення служби тих осіб, які мають досвід ведення бойових дій.

2. Соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей: поняття, види та принципи: сучасний концепт

Зауважимо, що у методологічному плані важливе значення має розуміння терміну «концепт», під яким розуміють зміст поняття, а формулювання дефініцій, уточнення понятійно-категоріального апарату є важливим науковим завданням^{37, 38}. Досліджувана нами категорія «соціальна реабілітація» є невід’ємною складовою зазначеного категоріального апарату і звернення до визначення такого терміно-поняття набуває особливої актуальності в умовах триваючого протистояння відкритій військовій агресії збройних сил російської федерації, коли такої реабілітації потребує значна кількість воїнів-захисників та членів їх сімей.

При формулюванні вказаної дефініції найбільш оптимальним вважаємо алгоритм, що передбачає розкриття змісту досліджуваного поняття через слова, що його утворюють – реабілітація та соціальна³⁹.

Так, термін «реабілітація» походить від латинського «habilitatis» й означає спроможність, здатність, придатність, а префікс «на» у цьому слові значить повторну або зворотну дію, тобто, відновлення придатності, здатності, спроможності. Це поняття є досить поширеним й ним широко послуговуються представники багатьох сфер суспільної діяльності людини (медичної, політичної та ін.)⁴⁰. Не є винятком і правнича сфера.

³⁷ Боняк В. О. Співвідношення поняття «орган охорони правопорядку України» із суміжними категоріями. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 117-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_22.

³⁸ Сердюк І. А. Поняття, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб’єктів: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_1_10.

³⁹ Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей». *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 70.

⁴⁰ Реабілітація, її визначення, завдання, становлення, види, принципи. URL: https://tdmuv.com/kafedra/internal/fiz_reabil/lectures_stud/uk/med/health/.

У словнику української мови слово «реабілітація» означає: а) поновлення несправедливо заплямованої репутації, безпідставно звинуваченої людини або доброго імені; б) відновлення людини у правах, щодо якої скасовано судовий вирок; в) сукупність заходів, які у своїй єдності спрямовані на повернення працездатності хворої особи⁴¹.

Автори іншого науково-довідникового видання визначають реабілітацію як лікувально-відновлювальні заходи. Зауважимо, що поряд із медичною, професійною, фізичною реабілітацією учені окремо акцентують увагу на соціальній й визначають це явище як такі суспільно-державні дії, котрі мають на меті правовий і матеріальний захист існування людини, повернення її до активної участі у житті⁴².

Словник іншомовних слів трактує термін «соціальний», що з латинської означає: а) товариський, громадський (як такий, що тісно переплетений із життям особи та відносинами між людьми); б) суспільний⁴³.

Зауважимо, що законодавець, на відміну від наукових та довідкових джерел, окремої уваги досліджуваному нами терміну «соціальна реабілітація» учасників бойових дій та членів їх сімей не приділяє, тобто, його законодавче закріплення на національному рівні відсутнє. Поряд із цим, у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» суб'єкт законотворчості надає визначення поняття «реабілітація» й зводить його до системи заходів, що їх потребує особа, котра у взаємодії з середовищем зазнає/може зазнати обмежень повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння⁴⁴.

Інший нормативно-правовий акт – Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить терміно-поняття «соціальна реабілітація», однак він стосується лише вказаної у назві категорії осіб. Цей феномен трактується як комплекс заходів, які мають на меті: а) створити й забезпечити умови для повернення особи (інваліда) до активної участі у житті; б) відновити соціальний статус та здатність таких осіб до самостійної родинно-побутової та суспільної діяльності через побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію; 3) задовольнити наявні потреби у допоміжних засобах реабілітації.

Водночас у змінах і доповненнях, яких зазнала ст. 4 вищевказаного правового акта, суб'єкт нормотворчості уточнює, що дія вищевказаного Закону поширюється на дві такі категорії: 1) військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів, добровольців Сил територіальної оборони) наших Збройних Сил, Нагвардії України, Служби безпеки та ін.; 2) захисників (мирних мешканців територій проведення антитерористичної операції, районів здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях), якщо такими особами не було скоєно

⁴¹ Словник української мови в 20-ти томах. URL: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>

⁴² Мерзлікіна О.А., Гузій О.В. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації. Львів, 2002. 48 с.

⁴³ Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsn.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Ory=%D1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E8%E9>

⁴⁴ Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

кримінальних злочинів. Ці групи населення повинні бути забезпечені медичними виробами, послугами медичної реабілітації та допоміжними засобами реабілітації⁴⁵.

Неабиякий науковий інтерес для нас являли праці тих дослідників, які надавали власне трактування поняттю «реабілітація»:

– М. Сиротюк соціальну реабілітацію визначає як відновлення фізичного та ментального здоров'я військовослужбовців після стресової ситуації в умовах війни⁴⁶;

– у соціальному контексті характеризує реабілітацію військовослужбовців/учасників бойових дій В. Турбан. Авторка трактує досліджуваній нами феномен як єдину систему фізичних, соціальних, етичних, медичних, психологічних заходів, які спрямовані на відновлення психоемоційного стану, здоров'я, працездатності, покращення процесу соціалізації та адаптації до умов мирного життя цієї категорії осіб. Суттєво, що дослідниця акцентує увагу на соціальній реабілітації як: а) багатогранному комплексному явищі, що має на меті відновити соціальний статус військовослужбовців/учасників бойових дій; б) можливості для особи стати повноправним та повноцінним учасником різних суспільно-соціальних процесів. У соціальному контексті значення слова «реабілітація» науковець зводить до відновлення соціального статусу людини, який міг бути втраченим або зниженим через проблеми, які призвели до складної ситуації або ж через погіршення її стану здоров'я⁴⁷;

– інший учений, О. Назаренко досліджував феномен соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців та визначив це явище як системне, що спрямоване на відновлення людини у соціальному статусі та її правах, у працездатності та здоров'ї⁴⁸.

– В. Лесков інтерпретує поняття «соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій» у такий спосіб: це сукупність низки психолого-педагогічних, психологічних, психотерапевтичних заходів, що спрямовані на відновлення порушених психічних функцій і станів, психічного здоров'я, а також особистісного та соціального статусу таких захисників, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів⁴⁹;

– позиція О. Міхєєвої щодо соціальної реабілітації також зводиться до того, що це явище: а) системне та таке, що спрямоване на відновлення соціального статусу військовослужбовців та учасників бойових дій; б) дозволяє такій категорії осіб

⁴⁵ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 2-3, ст. 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

⁴⁶ Сиротюк М.І. Соціальна реабілітація військовослужбовців крізь призму часу. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. с.170.

⁴⁷ Турбан В.В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf>.

⁴⁸ Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/19.pdf.

⁴⁹ Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL: <http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtziv-iz-rajoniv-viyskovykh.html>.

відновити втрачені права, соціальний статус, здоров'я, працездатність, тобто, стати повноцінними учасниками соціального процесу⁵⁰;

– С. Базарний надає найбільш розгорнуте визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», а саме, зводить її до сукупності заходів суспільного, державного та військового характеру, що мають на меті створити і забезпечити умови для інтеграції таких осіб з інвалідністю або будь-якою психічною травмою у військовий колектив та в суспільство, відновити їх військовий та соціальний статус і здатність до самостійної родинно-побутової й суспільної діяльності, а також створити можливості для подальшого проходження військової служби (через соціально-побутову адаптацію, орієнтацію в соціальному й військовому середовищі та різноманітні види соціального, військового та іншого обслуговування)⁵¹.

Наведені нами вище наукові судження дослідників про феномен соціальної реабілітації військовослужбовців уважаємо обґрунтованими, логічно виваженими, однак такими, що практично поза увагою залишають таку складову досліджуваної нами категорії як члени сімей військовослужбовців. Проаналізувавши вищевикладені підходи до явища, що складає предмет нашого дослідження, ми дійшли наступних умовиводів, які мають методологічне значення для інтерпретації цього терміно-поняття:

1) феномен соціальної реабілітації військовослужбовців, а також членів їх сімей ще не став предметом комплексних наукових розвідок вітчизняних дослідників. Учені здебільше акцентують увагу на соціальній реабілітації осіб з інвалідністю, дітей або лише військовослужбовців. Водночас запекле військове протистояння російському агресору, що має наслідком численні контузії, каліцтва, поранення такої конституційно закріпленої категорії як громадяни України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей вимагає уваги саме до соціальної реабілітації військовослужбовців і членів їх родин;

2) серед учених відсутня єдність у інтерпретації поняття «соціальна реабілітація»: його характеризують то-як: а) систему заходів (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», дослідження В. Лесков); б) комплекс заходів (Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», праці В. Турбан, О. Назаренко); в) державно-суспільні дії (О. Мерзлікіна, О. Гузій); г) процес відновлення фізичного та ментального здоров'я військовослужбовців після стресової ситуації в умовах війни (М. Сиротюк). Підтримуємо тих учених, які методологічно правильно характеризують досліджуваного поняття саме як систему заходів (у філософії система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що знаходяться у взаємозв'язку, взаємодії і утворюють певну цілісність, єдність);

3) дослідники не акцентують уваги на тому, хто та на підставі чого повинен/здійснює такі заходи щодо учасників бойових дій та членів їх родин (за винятком

⁵⁰ Міхеєва О.Ю. Соціальна реабілітація військовослужбовців з числа учасників бойових дій. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. м. Дніпро, 2023 р. с. 238-241. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf#page=239](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf#page=239).

⁵¹ Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

дефініції «соціальна реабілітація військовослужбовців», наведеної С. Базарним, який наголошує, що така реабілітація є комплексом суспільних, державних та військових заходів).

Синтез вищенаведених підходів надає можливість сформулювати авторське визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»: це законодавчо визначена система державних, суспільних та військових заходів медичного (включно і лікувального), фізичного, військово-професійного та психологічного характеру, які спрямовані на створення і забезпечення умов для повернення цієї категорії осіб до активної участі у житті, відновлення їх соціального статусу й здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреб у забезпечення допоміжними засобами реабілітації⁵².

Наступним кроком у нашому дослідженні є звернення до змісту, принципів, видів соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей.

Зауважимо, що і як будь-яке складне та системне явище, цей вид реабілітації потребує комплексної характеристики, висвітлення її змісту, принципів та видів. Опрацювання доктринальних джерел надало нам можливість визначити зміст досліджуваної категорії, сутність якої зводиться до включення досліджуваної групи населення у соціальну дійсність (відновлення здоров'я, соціальних можливостей, життєвого потенціалу тощо), яку вони втратили внаслідок війни частково чи повністю, а також відновлення службових, бойових здібностей учасників бойових дій й досягнення ними гідного матеріального рівня забезпечення.

Такий зміст базується на аксіологічному підході, що визначає людину як найвищу соціальну цінність, а звідси соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей має охоплювати собою: психологічний супровід; медичну реабілітацію; професійну перепідготовку; соціальну адаптацію; підтримку родини; сутність соціальної реабілітації зводиться до створення позитивного середовища, в якому постраждала особа має змогу відчувати підтримку та безпеку.

В основі соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх родин лежать засади (принципи), які не тільки складають базу, фундамент, але й буквально «пронизують» це явище; це основоположні ідеї, що ними дослідник керується як універсальними та найбільш значущими, тобто такі вимоги, що мають найвищу імперативність при пізнанні предмету дослідження⁵³. Підкреслимо, що успіх здійснення такої реабілітації значною мірою залежить від дотримання основних принципів, до яких учені пропонують віднести:

⁵² Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 74.

⁵³ Боняк В.О., Єрмоленко Я.В. Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні: монограф. / В. О. Боняк, Я. В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. с. 47

- комплексність, етапність, послідовність, доступність та переважно безоплатність для найбільш нужденних, диференційованість (І. Сазанова)⁵⁴;
- наступність і безперервність у проведенні реабілітаційних заходів (О. Замашкіна)⁵⁵;
- цінність особистості людини (гуманістична спрямованість); єдність діагностики та корекції; врахування індивідуальних якостей особи на всіх етапах процесу соціальної реабілітації; принцип опори на позитивні сторони особистості та принцип психологічної комфортності (О. Колишкін)⁵⁶.

На нашу думку, найбільш повний перелік указаних принципів надав В. Лесков, він виокремлює такі принципи: 1) індивідуального підходу (визначення реабілітаційних заходів відповідно до потреб та запитів особи з інвалідністю); 2) невідкладності; 3) єдності психосоціальних і психофізіологічних методів впливу (єдність та взаємодоповненість принципів і методів реабілітації та лікування); 4) послідовності та ієрархічності реабілітаційних заходів (їх черговість, плановість, можливість коригування); 5) партнерства (співпраця між особою, якій надається допомога, та реабілітологами); 6) відповідності⁵⁷.

Наступним елементом при характеристиці такого феномену як соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей є питання щодо видів такої реабілітації. Термін «вид» трактується як: а) окремий напрямок роботи; б) різновид у ряді предметів, явищ; в) заняття⁵⁸.

Серед науковців усталеним є підхід до характеристики соціальної реабілітації як феномену, що поділяється на такі види, як медична, психологічна, педагогічна, соціально-економічна, професійна, побутова.

У ст. 24 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» законодавець щодо вказаної категорії осіб виокремлює такі види реабілітаційних заходів: з реабілітації у сфері охорони здоров'я; психологічні; професійні (охоплюють собою сприяння у професійному навчанні та професійній адаптації); трудові (це раціональне працевлаштування і психологічна підтримка у ході адаптації); соціальні (мова йде про соціально-побутову адаптацію); психолого-педагогічні (відповідна корекція); фізкультурно-спортивні⁵⁹. Наданий законодавцем поділ реабілітаційних заходів узгоджується з видами соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх родин. Однак, з огляду на специфічні потреби досліджуваної категорії осіб

⁵⁴ Сазанова І.О. Основи практичної діяльності у фізичній реабілітації. Метод. реком. для практ. занятъ. Запоріжжя. 2020. 19 с. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12904/1/Sazanova_%D0%BF6.pdf.

⁵⁵ Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ-Ізмаїл, 2019. 193 с.

⁵⁶ Колишкін О.В. Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf>.

⁵⁷ Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : Дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL: <http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html>.

⁵⁸ Словник української мови в 20-ти томах. URL: <https://slovyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

⁵⁹ Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>

(особливо в умовах запеклого військового протистояння, триваючих військових дій і цінністю життя та здоров'я кожного захисника), вважаємо за необхідне доповнити вищевказану видову диференціацію таким її різновидом, як екстрена реабілітація (це комплекс заходів із своєчасного попередження та відновлення порушених психосоматичних функцій, які мають на меті профілювати можливі захворювання, підтримати працездатність військових та ін.)⁶⁰.

Отже, в межах розгляду цього питання нами запропоновано сучасний концепт змісту, принципів та видів соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей. Така реабілітація є системним явищем, котре потребує багатовимірної характеристики й має стати предметом подальших наукових досліджень у цій царині, особливо правників, психологів, медиків-реабілітологів, соціологів та ін.

3. Сучасний стан та шляхи вдосконалення соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей

Соціальна реабілітація громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях і членів їх сімей, має важливе значення не тільки в плані відновлення функцій кожної такої особи, але й відіграє вагомую роль для повноцінного функціонування демократичної держави, що обрала вектор європейського розвитку.

Провідне місце при цьому належить саме державній політиці (політиці держави) (від англ. – State Policy, Public Policy) – системі дій всіх органів державної влади з метою вирішення сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності відповідно до визначених цілей, напрямів, принципів⁶¹. Як наголошувалося вище, за умов дії правового режиму воєнного стану в Україні соціальна реабілітація займає суттєве місце серед напрямів діяльності держави. Поділяємо підхід, відповідно до якого під категорією «соціальна реабілітація» слід розуміти так звану «третинну профілактику» (до первинної відносять попередження захворювань, а до вторинної – лікування захворювань)⁶². В умовах триваючого військового протистояння російському агресору соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей має важливе значення в плані відновлення функцій кожної такої особи та включно є і питанням національної безпеки України. Український Парламент у Законі України «Про національну безпеку» національні інтереси держави визначає не тільки як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її поступальний прогресивний демократичний розвиток, але й акцентує увагу на безпечних умовах життєдіяльності та добробуті громадян нашої країни⁶³.

⁶⁰ Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. С. 4. 406 с.

⁶¹ Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

⁶² Базарний С. В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2020. Вип. 32. С. 152–157. URL : <http://www.scinotes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

⁶³ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

Представники громадськості також слушно зауважують на тому, що: 1) недостатня увага до проблем соціальної реабілітації потенційно загрожує країні; 2) вирішити її можна лише тоді, коли цим питанням будуть займатися спільно як держава, так і суб'єкти громадянського суспільства⁶⁴. Прикладом такої співпраці може слугувати проведення у 2024 році на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ Регіонального спортивного форуму ветеранів під назвою «Сильні України», співорганізаторами якого стали Дніпропетровська обласна військова адміністрація та ГО «Федерація стронгмену України», у ході якого відбувся відкритий та якісний діалог між учасниками бойових дій, ветеранами, органами державної влади різних рівнів, представниками бізнесу з питань надання спортивно-оздоровчих послуг, що дозволив досягти мети заходу – обговорення актуальних проблем соціальної реабілітації ветеранів, визначення шляхів їх вирішення та перспектив реабілітації через спорт. Суттєво, що у межах заходу був представлений мобільний додаток для ветеранів війни «TRENVET», який надає можливість ветеранам та військовослужбовцям знайти тренера й отримати безоплатну спортивну реабілітацію⁶⁵.

Отже, у нашій державі повернення у мирне життя військовослужбовців, усіх осіб, постраждалих від війни, є пріоритетом діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадян України і здійснюється така допомога через різні види реабілітації: а) фізичну, що є базовою, бо ж без неї неможливе повноцінне повернення до мирного життя (надається через мережу сучасних реабілітаційних центрів для військових, які створені на базі шпиталів та лікарень та у закладах санаторно-курортного типу (наприклад, у системі МВС України така допомога надається у медично-реабілітаційних центрах, що розташовані у Київській області, містах Миргороді та Трускавці й ін.)); б) психологічну (надається у військовому госпіталі у випадку поранення; через сімейного лікаря, який направляє постраждалого до психолога тощо); в) саме соціальну (зводиться до адаптації військовослужбовців та членів їх сімей у мирних умовах: оформлення документів; пошук роботи й ін.). Водночас, наявних видів реабілітації явно недостатньо з огляду на те, що життя вимагає більш ефективного та результативного реагування на нові виклики, що з необхідністю вимагають розвитку й інших, не менш значимих видів реабілітації (наприклад, таких як, дружньої – надається колишніми військовими не на базі лікарень; родинної, снімал реабілітації, освітньої, бізнес-реабілітації та ін.⁶⁶.

На сучасному етапі державотворення вагомими здобутками в плані реалізації соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей в нашій державі є:

⁶⁴ Соціальна реабілітація учасників бойових дій та цивільних громадян України. Укрінформ. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3618857-socialna-reabilitacia-ucasnivkiv-bojovih-dij-ta-civilnih-gromadan-ukraini.html>.

⁶⁵ На базі ДДУВС відбувся Регіональний спортивний форум ветеранів «Сильні України». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL : <https://dduvs.in.ua/2024/02/09/na-bazi-dduvs-vidbuvsya-regionalnyj-sportyvnyj-forum-veteraniv-sylni-ukrayiny/>.

⁶⁶ Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. 740 с. С. 122-123.

– функціонування створеної мережі спеціалізованих військових шпиталів та центрів, у яких здійснюються реабілітаційні заходи. Такими є Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь», Український державний медико соціальний центр ветеранів війни, госпіталь ветеранів війни під назвою «Лісова поляна» та ін.;

– надання соціальної реабілітації включно і в цивільних лікарнях (наприклад, у Науково-практичному медичному реабілітаційно-діагностичному центрі Міністерства охорони здоров'я України й ін.);

– широка співпраця вітчизняних медичних та соціальних працівників, психологів із зарубіжними партнерами з Великої Британії, Німеччини, Естонії, Сполучених Штатів Америки, Хорватії та інших держав світу й ін.⁶⁷

Водночас, опрацювання проблеми, що досліджується надало нам можливість акцентувати увагу на тих викликах, які потребують свого комплексного вирішення, а саме:

– існує потреба у ефективній комунікації державних, громадських структур із питань соціального захисту та реабілітації громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях та членів їх сімей, особливо взаємодія між різними міністерствами й відомствами з питань планування та облікування такої допомоги;

– необхідне вивчення набутого з 2014 року вітчизняного досвіду здійснення заходів соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей та врахуванням різноаспектного зарубіжного досвіду, особливо в питаннях, коли мова йде про розлади, що отримали назву «український синдром» (отримані після травм, вимушеного переселення та ін.);

– перегляду соціальними службами, медичними закладами усталених методик проведення реабілітаційних заходів та опробування й застосування нових, модерних, що будуть більш ефективними та результативними (включно і соматичних (неврологічних)), поведінкових розладів в учасників бойових дій та членів їх сімей⁶⁸;

– налагодження співпраці держави та інститутів громадянського суспільства у воєнний час, яка має бути ефективно-дієвою та максимально спрямованою на розбудову сучасної системи соціальної реабілітації військовослужбовців, членів їх родин і включати: а) утворення нових закладів і установ, які займатимуться реабілітацією досліджуваної категорії населення; б) проведення різноманітних науково-практичних заходів, форумів, предметом обговорення яких будуть питання надання високоякісних послуг у сфері соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб; в) широке залучення до цієї діяльності волонтерів та ін.⁶⁹

⁶⁷ Там само. С. 123

⁶⁸ Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. Український медичний часопис. URL : <https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psihologichna-reabilitatsiya-vijskovosluzhbovtziv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoji-vijni-etnopsihologichnij-diskurs-natsionalni-perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya>.

⁶⁹ Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 123-124.

Вивчення зарубіжного досвіду засвідчує, що питання покращення соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей також є наріжним каменем діяльності урядів. Наприклад, у Хорватії учасників бойових дій/ветеранам надається право безоплатної забудови землі, а час, проведений на війні, зараховується у подвійний страховий стаж.

У Естонії такі особи можуть звернутися до капелана з питань релігії та сповіді, богослужіння, реєстрації шлюбу, душпастирства тощо. Уряд Естонії також фінансує відпочинок у СПА для військових/ветеранів та членів їх родин протягом трьох місяців з моменту повернення з місії (для підтримки морального здоров'я). У цій державі кошти від продажу благодійного об'єкту для збору коштів – брошки у вигляді блакитної квітки – направляються на підтримку родин ветеранів⁷⁰.

Водночас, у нашій державі необхідно, по-перше, започаткувати на державному рівні роботу «гарячої лінії» з питань соціального захисту та реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей (на сьогодні ж існують такі лінії лише для ветеранів), що забезпечить надання консультацій такій категорії осіб із широкого кола питань (включно й юридичних), психологічну підтримку та поширення інформації про різноманітні проекти й ін.

По-друге, необхідність розробки й прийняття Стратегії надання соціальної допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей (на кшталт Національної стратегії у сфері прав людини), метою якої має стати подальше удосконалення діяльності державних і недержавних інституцій з метою покращення існуючої системи із надання такої допомоги, що має зводитись до: активізації роботи із розробки/удосконалення нормативних актів, спрямованих на покращення «третинної профілактики», насамперед, розширення пільг та компенсацій військовослужбовцям та членам їх сімей; надання психологічної підтримки цій категорії осіб на різних етапах життя; повноцінної інтеграції таких осіб у цивільне життя та участі у громадському житті суспільства; удосконалення усталених методик проведення реабілітаційних заходів та опробування нових, модерних, що будуть більш ефективними та результативними (з урахуванням напрацьованого вітчизняного та зарубіжного досвіду); усунення дубляжу у повноваженнях органів державної влади задля зменшення бюрократичних перепон із надання різних видів соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членам їх сімей; подальшого розвитку громадського сектору (волонтерського руху) соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей й ін.⁷¹

Вважаємо, що реалізація цих напрямків забезпечить втілення у життя людиноцентристського конституційного принципу «рівний-рівному».

ВИСНОВКИ

Отже, кожен день військового протистояння наших Захисників/Захисниць російському агресору породжує нові виклики, що вимагає від науковців зосередження уваги як на усталених складових соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб,

⁷⁰ Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148-150. С. 148-149

⁷¹ Там само, с. 149-150.

так і на нових її сторонах, і особливо в умовах, коли такої допомоги потребує все більша кількість наших військовослужбовців та членів їх родин.

Проблематика соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб й повернення їх до мирного життя є і має залишитися пріоритетним напрямом діяльності Української держави і суспільства. Саме врахування вищевказаних як сучасних досягнень, так і викликів сприятиме формуванню в суспільстві єдино-злагодженого підходу до вирішення проблем соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, продемонструє реальну турботу органів державної влади та інститутів громадянського суспільства про тих, хто захищає незалежність України ціною найдорожчого – свого життя і здоров'я.

АНОТАЦІЯ

Обґрунтовано концепцію соціальної реабілітації військовослужбовців та їх сімей в Україні; здійснено періодизацію наукових праць із досліджуваної проблематики. За основу методології пізнання взято сукупність світоглядних принципів, підходів і методів, що забезпечило досягнення поставленої мети.

Охарактеризовано нормативно-правову основу соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей й запропоновано внесення змін до чинного законодавства.

Надано авторську дефініцію поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей».

Визначено зміст та принципи такої реабілітації, виокремлено основні її види (у сфері охорони здоров'я; психологічну; професійну; трудову; соціальну; психолого-педагогічну; фізкультурно-спортивну; екстрену та ін.).

Висвітлено сучасні виклики соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб, подолання яких вимагають комплексного підходу, та запропоновано напрямки удосконалення діяльності державних і громадських організацій із соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148–150.

3. Романовська Л. І. Теорія та практика реабілітаційної роботи : навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2009. 222 с.

4. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Песоцька О.П., Кратінова В.О., Караман О.Л. Луганськ: Альма-матер, 2005. 408 с.

5. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2004. 174 с.

6. Медична та соціальна реабілітація: навчальний посібник / За заг. ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакуленко. Тернопіль: ТДМУ, 2005. 402 с.

7. Корольов С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 рр.): історичний аспект : дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22. Київ, 2006. 208 с.

8. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

9. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09. 2008. URL: <http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtsiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html>.

10. Шевчук В.І., Беляєва Н.М., Яворовенко О.Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції: Наукове видання. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2015. 256 с.

11. Ветлінський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016. ВИП. 4 (49). Ч. 1. 198-205 с. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/374>.

12. Шаршаткін Д.Ю. Концепція вдосконалення надання адміністративних та соціальних послуг учасникам антитерористичної операції. *Право та державне управління*: зб. наук. праць, 2016. 153-157 с URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID.%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8E%D0%BA+%D0%9D.

13. Олексюк Н.С. Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування Збройних сил України. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=10.%09%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8E%D0%BA+%D0%9D.

14. Бриндіков Ю.Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, учасниками бойових дій [Електронний ресурс] / Ю. Л. Бриндіков. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. Луганськ, 2017. № 8(1). С. 252– 260. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(1)_34).

15. Тімченко О.В. Шлях підвищення ефективності медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій. URL: <http://repositc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/1987/simple>.

16. Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. URL: <https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psiologichna-reabilitatsiya-viyskovosluzhbovtsiv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-etnopsihologichnij-diskurs-natsionalni-perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya>.

17. Мельниченко О.А., Моїсєєнко Л.В. Інституціональне забезпечення медико-соціальної реабілітації постраждалих унаслідок військової агресії. URL: <https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/.pdf>.

18. Міхєєва О.Ю. Характеристика основних форм та методів соціальної підтримки сімей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. 2015. Вип. 20. 70-79 с.

19. Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf>.

20. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.

21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

22. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

23. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text>.

24. Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: <https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-ohoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obovyazkovogo-prohodzennya-mediko-psixologichnoyi-reabilitaciyi-viiskovosluzbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055>.

25. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.

26. Лапутіна Ю. Впровадження системи переходу до цивільного життя гарантуватиме комплексну психосоціальну підтримку ветеранам та їхнім родинам. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/yuliya-laputina>.

27. Затверджено Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/04/07/zatverdzheno-strategiyu-formuvannya-sistemy-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-cyvilnogo-zhyttya/>.

28. Боняк В. О. Співвідношення поняття «орган охорони правопорядку України» із суміжними категоріями. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 117-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_22.

29. Сердюк І. А. Поняття, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_1_10.

30. Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей». *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 70-74.

31. Реабілітація, її визначення, завдання, становлення, види, принципи. URL: https://tdmuv.com/kafedra/internal/fiz_reabil/lectures_stud/uk/med/health/.

32. Словник української мови в 20-ти томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.

33. Мерзлікіна О.А., Гузій О.В. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації. Львів, 2002. 48 с.

34. Словник іншомовних слів. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E8%E9>.

35. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>.

36. Сиротюк М.І. Соціальна реабілітація військовослужбовців крізь призму часу. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 169– 170.

37. Турбан В.В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf>.

38. Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/19.pdf.

39. Міхєєва О.Ю. Соціальна реабілітація військовослужбовців з числа учасників бойових дій. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 2023 р. с. 238-241. URL: [https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20\(2\).pdf#page=239](https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf#page=239).

40. Боняк В.О., Єрмоленко Я.В. Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні: монограф. / В. О. Боняк, Я. В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 192 с.

41. Сазанова І.О. Основи практичної діяльності у фізичній реабілітації. Метод. реком. для практ. занять. Запоріжжя. 2020. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12904/1/Sazanova_%D0%BF6.pdf.

42. Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ-Ізмаїл, 2019. 193 с.

43. Колишкін О.В. Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf>.

44. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

45. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

46. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

47. Соціальна політика: Україна використає кращий міжнародний досвід організації та функціонування ветеранської патронатної служби. URL: https://komspir.rada.gov.ua/news/main_news/76517.html.

48. На базі ДДУВС відбувся Регіональний спортивний форум ветеранів «Сильні України». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL : <https://dduvs.in.ua/2024/02/09/na-bazi-dduvs-vidbuvsya-regionalnyj-sportyvnyj-forum-veteraniv-sylni-ukrayiny/>.

49. Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. 740 с. С. 122-123.

Information about the author:

Boniak Valentyna Oleksiivna,

Doctor of Law, Professor,

Head at the Department of Theory and History of State and Law,

Constitutional Law and Human Rights

Dnipro State University of Internal Affairs

26, Nauky avenue, Dnipro, 49005, Ukraine